

Дослідження проблемних питань зовнішньоторговельних відносин та можливі напрями їх вирішення

Економічне становище в Україні в останній час починає стабілізуватися, однак кризові явища ще продовжують чинити на нього негативний вплив. В значної мірі вихід з кризи гальмується невідповідністю структури та обсягів експорту потребам і можливостям держави. Стаття присвячена дослідженню найбільш гострих проблем зовнішньоекономічного сектору економіки України, стратегічних засад розвитку експорту, виявлення раціональної його товарної і географічної структури, розробки заходів по стимулюванню експорту і визначенню шляхів підвищення його ефективності.

Экономическое положение в Украине в последнее время начинает стабилизироваться, однако кризисные явления еще продолжают оказывать на него негативное влияние. В значительной мере выход из кризиса тормозится несоответствием структуры и объемов экспорта потребностям и возможностям государства. Статья посвящена исследованию наиболее острых проблем внешнеэкономического сектора экономики Украины, стратегических принципов развития экспорта, выявления рациональной, его товарной и географической структуры, разработки мероприятий по стимулированию

Economic position in Ukraine in for some time past begins to be stabilized, however much the crisis phenomena yet continue to render negative influence on him. At considerable a measure an exit from a crisis is braked disparity of structure and volumes of export necessities and possibilities of the state. The article is devoted research of the most sharp problems external economic the sector of economy of Ukraine, strategic principles of development of export, exposure of rational, him commodity and geographical structure, developments of measures on stimulation

Постановка проблеми. Сучасні зовнішньоекономічні відносини – це комплекс найрізноманітніших зв'язків, які виникають як на рівні організацій, підприємств, так і на рівні держав, міждержавних організацій і певних регіонів і включають різні форми обміну та співробітництва, що розвиваються, удосконалюються і доповнюють одна одну.

Україна належить до країн, які мають значний рівень залежності від зовнішнього споживання. Так, за даними Світової організації торгівлі, Україна належить до групи країн, у яких рівень експорту та імпорту товарів і послуг до ВВП знаходиться у межах 60-100%.

В цих умовах необхідною є переоцінка принципів і характеристик національного економічного розвитку, посилення уваги до чинників міжнародного економічного середовища, використання потенційних можливостей національної економіки для розширення й ефективної трансформації всієї зовнішньоекономічної діяльності. Без урахування кон'юнктури світового ринку і тих змін, які на ньому відбуваються, практично неможливо забезпечувати відтворювальний процес України, підвищувати ефективність виробництва, формувати політику випереджального розвитку одних секторів економіки і раціоналізацію діяльності інших.

При дослідженні проблемних питань зовнішньої торгівлі неможливо обійтись без екскурсів у загальноекономічні проблеми країни. Стосовно безпосереднього впливу внутрішньої економіки на зовнішню торгівлю, то слід відмітити передусім надвисоку залежність економічного зростання від розвитку експортоорієнтованих галузей, зокрема металургії, а також дефіцит на внутрішньому ринку багатьох споживчих товарів високої якості. Ці чинники, поряд з низкою інших причин формували динаміку узагальнюючих показників розвитку економіки та зовнішньої торгівлі.

Метою даної статті є висвітлення проблемних питань розвитку зовнішньої торгівлі, її впливу на економічного зростання в Україні та розроблення основних напрямів вирішення найбільш гострих проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням зовнішньоекономічних та інтеграційних процесів, зокрема можливості їх регулювання присвячені праці таких вітчизняних науковців як О. Білоруса, І. Бураковського, А. Гальчинського, В. Геєця, Б. Губського, М. Дудченка, В. Копійки, Д. Лук'яненка, Ю. Пахомова, В. Сіденка, С. Скопенка, Т. Шинкаренка, Л. Федулової та інших вчених, які розглядають соціально-економічні моделі розвитку ситуації в світі та навколо України в умовах глобалізації, а також головні чинники, що впливають на характер і можливі наслідки інтеграційних процесів. Проте, зосередження дослідницької уваги на аналізі економічної політики провідних міжнародних інституцій та об'єднань залишає невизначеним місце держави в адаптації цієї політики до України, суть якої, в даному випадку, полягатиме

у створенні дієвих механізмів забезпечення ефективного функціонування національної економіки на етапі євроінтеграції.

Викладення основного матеріалу. Зовнішня торгівля завдяки високій експортній та імпорتنій квоті дуже тісно пов'язана з національною економікою і проблеми розвитку останньої є й проблемами формування експорту та імпорту, додаються ще й суто зовнішні чинники.

Крім того, на обсяг, динаміку та структуру експорту та імпорту прямий чи опосередкований вплив справляли деформована структура виробництва, його скорочення та абсолютні втрати в окремих видах діяльності, високий рівень його витратомісткості, динаміка реальних доходів найманих працівників тощо.

До проблемних питань слід віднести надвисоку відкритість економіки України, експортна квота якої у 2000-2011 рр. знаходилась в межах 54-64%, що у два рази перевищує цей показник в розвинутих країнах, близьких за чисельністю населення. Це свідчить про високу залежність траєкторії розвитку економіки від ситуації на зовнішніх ринках.

Огляд основних тенденцій імпортно-експортних операцій показав, що протягом 2011 року було оформлено експортно-імпортних операцій на загальну суму 7 млрд. 40 млн. дол. США (це на 35 % більше, ніж у 2010 році). Обсяги експорту складають 4 млрд. 557 млн. дол. США (64,7 % товарообігу) (рис. 1).

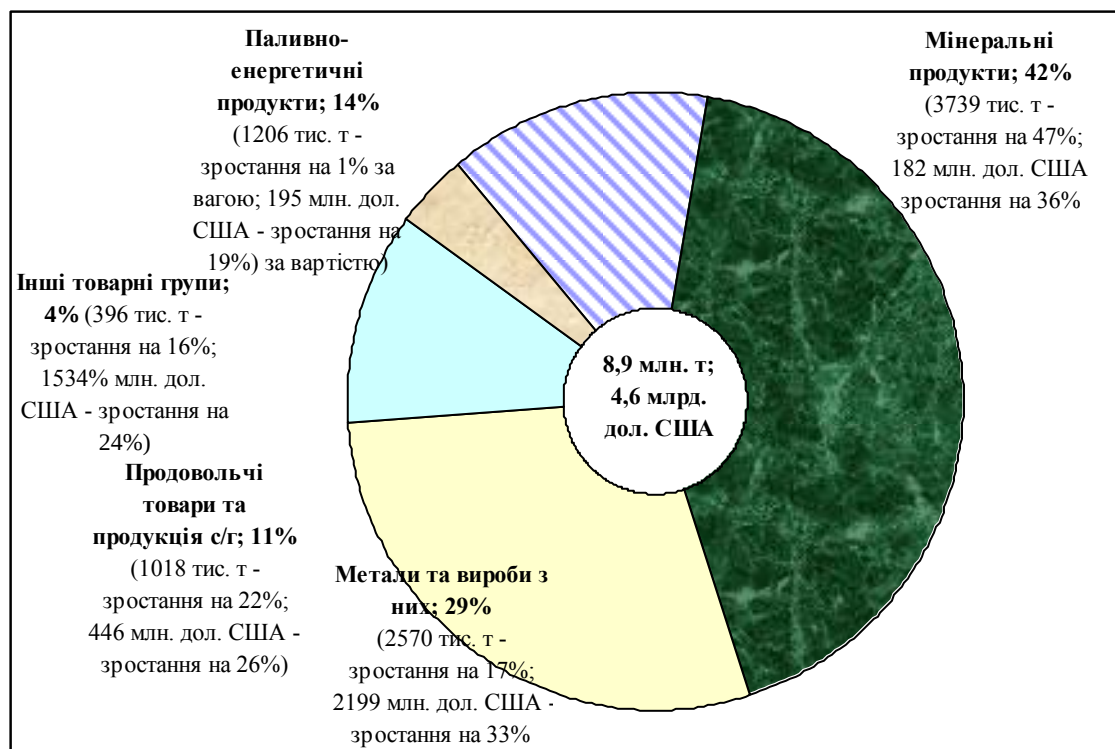


Рисунок 1. Структура та обсяги українського експорту за основними товарними групами у 2011 році

Джерело: складено за даними Держмитслужби.

Наведені показники свідчать, що в Україні практично склалась експортноорієнтована модель економічного розвитку, яка обумовлює значну залежність економічної динаміки від зовнішніх чинників через коливання міжнародної кон'юнктури та недостатню конкурентоспроможність українських товарів.

Проблема української економіки та її експорту пов'язані значною мірою з надвисокою залежністю від розвитку металургії. Металургійна продукція складає близько 30% товарного експорту та 10% в структурі ресурсів товарів і послуг в економіці. Однак дослідження показує, що зовнішній попит на цю продукцію практично повністю визначає перспективи розвитку економіки в цілому

При цьому членство України у СОТ лише сприяло зростанню сировинного українського експорту¹. Завдяки обмеженню нетарифних бар'єрів було припинено квотування імпорту металопродукції з України до ЄС, скасовано антидемпінгові заходи щодо імпорту карбаміду; кількісні обмеження експорту зернових, насіння соняшнику та соняшникової олії, що дозволило експортерам суттєво наростити обсяги експорту цієї продукції; зменшилась кількість антидемпінгових та спеціальних захисних розслідувань, від яких потерпали українські металургійна та хімічна галузі. Із загального виробництва товарів і послуг у 2010 році 47,5% експортувалося в інші країни, при цьому частка сировинних товарів та продукції низького рівня переробки складала 64 % товарного експорту (табл. 1).

Таблиця 1. Частка основних товарних груп у загальному обсязі українського експорту, %

	2007	2008	2009	2010
Недорогоцінні метали та вироби з них	42,2	41,2	32,3	33,7
Мінеральні продукти	8,7	10,5	9,8	13,1
Продукти рослинного походження	3,5	8,3	12,7	7,7
Продукція хімічної промисловості	8,2	7,5	6,3	6,8
Живі тварини	1,5	1,2	1,5	1,5
Жири та олії тваринного або рослинного походження	3,5	2,9	4,5	5,1
Усього	67,6	71,6	67,1	67,9

Джерело: складено за даними Держстату.

Характерною була така ситуація у 2009–2010 роках, коли світова криза призупинила розвиток країн-партнерів зовнішньоекономічної діяльності і, відповідно,

¹ www.wto.org

зменшила попит на нашу продукцію, що катастрофічно віддзеркалилось на нашому стані. Все це обумовлює, з одного боку, зменшення в експорті частки сировинних товарів, а з іншого боку, сприяння розвитку внутрішнього ринку. Разом з тим, у 2010 році зберігалася тенденція дефіцитності зовнішньоторговельного балансу: негативне сальдо торгівлі товарами склало 9,337 млрд. дол. що свідчить про неефективну модель експортної спеціалізації вітчизняних виробників у поєднанні з браком конкурентоспроможного імпортозамінного виробництва.

Хоча за часткою у світовому експорті і імпорті товарів Україна займає незначну позицію (табл. 2), але для умов України результати зовнішньоекономічної діяльності набувають загрозливого характеру, особливо з погляду на їх зростаючу динаміку.

Таблиця 2. Провідні світові експортери та імпортери товарів у 2010 р.

Місце	Країна-експортер	Експорт, млрд дол. США	Частка у світовому експорті, %	Країна-імпортер	Імпорт, млрд дол. США	Частка у світовому імпорті, %
1	Китай	1578	10,4	США	11969	12,8
2	США	1278	8,4	Китай	1395	9,1
3	Німеччина	1269	8,3	Німеччина	1067	6,9
4	Японія	770	5,1	Японія	694	4,5
5	Нідерланди	573	3,8	Франція	606	3,9
6	Франція	521	3,4	Великобританія	560	3,6
7	Південна Корея	466	3,1	Нідерланди	517	3,4
8	Італія	448	2,9	Італія	484	3,1
9	Бельгія	412	2,7	Гонконг	442	2,9
10	Великобританія	406	2,7	Південна Корея	425	2,8
11	Гонконг	401	2,6	Канада	402	2,6
12	Росія	400	2,6	Бельгія	390	2,5
37	Філіппіни	51	0,4			
38	Україна	51	0,4			
39	Лівія	47	0,4			
44				Україна	61	0,4

Джерело: складено за даними [2].

Значним резервом поліпшення зовнішньоекономічної діяльності постає в останній час зростання експорту електроенергії. За даними Мінпаливенерго, лише протягом десяти місяців 2008 року Україна отримала за експортовану електроенергію 410,7 млн. доларів США – майже на третину більше, ніж за аналогічний період попереднього року. У 2010 році експорт електроенергії зріс до 4,2 млрд. кВт. год., у 2011 – 6,4 млрд. кВт. год. Причина збільшення доходів полягала

в підвищенні цін за результатами проведення успішних переговорів з іноземними партнерами в сусідніх країнах, які купують українську електроенергію: Угорщині, Молдові, Словаччині, Румунії та Польщі.

Обсяги імпорту склали майже 2 млрд. 343 млн. дол. США (33,3% товарообігу) (рис. 2). Обсяги оподаткованого імпорту складають у середньому 92,7 % від загального імпорту. У порівнянні з 2010 роком цей показник виріс на 54%.

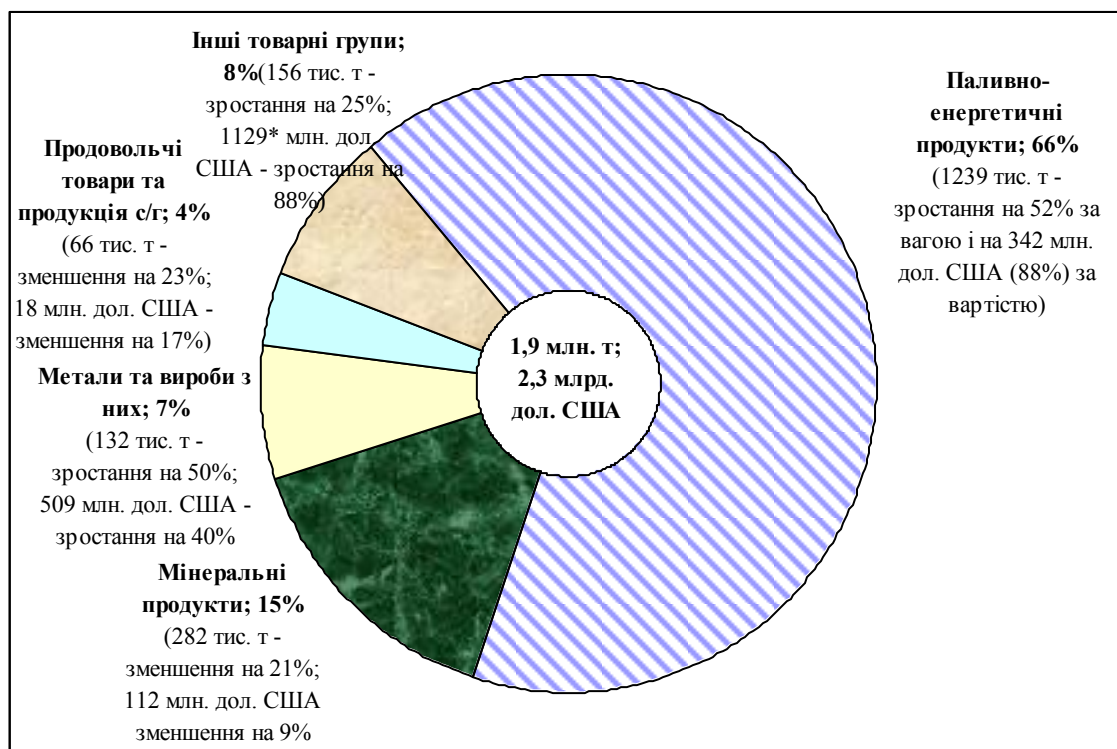


Рисунок 1. Структура та обсяги українського імпорту за основними товарними групами у 2011 році

Джерело: складено за даними Держмитслужби.

Не відбулося суттєвих змін в географічному розподілі зовнішньої торгівлі в зоні діяльності митниці. Протягом 2011 року суб'єкти ЗЕД в зоні діяльності митниці працювали із 141 країнами світу, у 2010 році — з 138.

Серед країн світу перші місця за обсягами зовнішньоекономічної діяльності посідають:

- Російська Федерація (40,2 % товарообігу),
- Туреччина (7,8 %),
- Німеччина (4,5 %),
- Польща (4,2 %),
- Індія (2,4 %).

Варто зазначити, що імпорт послуг в Україні є значно більш технологічним, ніж експорт, – сукупна частка високотехнологічних послуг хоч і скоротилася після кризи, проте залишається на досить високому рівні (понад 60%). Видова структура імпорту послуг, порівняно зі структурою їх експорту, є більш диверсифікованою.

За регіонами світу найбільш значна частка торгівлі перепадає на країни СНД (47,4 % загального обсягу). Фактичні обсяги у грошовому вираженні зросли на 42,5%.

Вигідне транзитне положення України традиційно забезпечує активне сальдо торгівлі послугами: профіцит торгівлі послугами у 2010 році становив 6,2 млрд дол. США, збільшившись на 42 % порівняно з 2009 роком (4,35 млрд дол. США). На транспортні послуги України припадає понад 65 % експорту послуг, а за період з 2008-2010 рр. їх частка зростає найбільше (+2 в.п.) і сягнула 67,1 %.

Водночас, наша країна імпортує близько 66% енергоносіїв і такий рівень за світовими критеріями залежності не є критичним. Але проблема полягає в тому, що Україна отримує основні обсяги енергоносіїв з Росії або напряму, або ж через її територію. Власний видобуток покриває всього 10-12% потреби в нафті та 20-25% – у природному газі. З огляду на загальні довгострокові світові перспективи розвитку енергоспоживання Росія залишатиметься основним постачальником нафти та газу, з урахуванням їхніх величезних запасів у цій державі та незначну відстань для транспортування.

Вважається, що імпортні постачання енергоносіїв є надійними, якщо вони надходять, принаймні, з трьох джерел. Залежність від одного постачальника, як засвідчила вітчизняна практика, гальмує розвиток двосторонніх рівноправних відносин та призводить до монопольного підвищення цін на енергоносії у разі погіршення міждержавних відносин. Потенційними негативними наслідками також може бути зменшення обсягів постачання енергоносіїв унаслідок скорочення їх видобутку в країні-експортері або перебої з постачанням унаслідок надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Диверсифікація генеральних напрямів транспортування російського газу на Захід та на Схід дозволить проводити більш жорстку політику щодо імпортерів і транзитних країн, що на цьому етапі не враховується українською владою. Україна втрачає переваги головної транзитної країни для російського газу внаслідок зміщення генеральних напрямків на Західну Європу через Білорусь та балтійські порти й формування східного напрямку в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

За оцінками експертів, частка поставок українського газу через Україну в Європу в середньостроковій перспективі зменшиться до 30%, що автоматично

приведе до подальшого зростання не лише економічної, але й політичної залежності від РФ. Таким чином, проблеми енергетичної безпеки України, як і багато інших, не мають виключно економічного вирішення.

У загальнонаціональному аспекті слід виокремити такі основні чинники енергетичного конфлікту:

- висока енергоємність національної економіки (ВВП);
- критична залежність від одного постачальника енергоресурсів (недиверсифікованість ринку енергоресурсів);
- політична вмотивованість злиття/поглинання ВАТ «Газпром» українського «Нафтогазу» (зокрема, найпривабливішої складової – газотранспортної системи (ГТС));
- відсутність дієвих структурних реформ в енергетичному секторі;
- відсутність системи контролю за стратегічними державними рішеннями в енергетичній сфері, розпорошеність функцій між установами (організаціями);
- корумпованість енергетичного сектору;
- відсутність контролю за природними монополіями і незалежного регулювання їхньої діяльності;
- неефективність (економічна, перш за все, необґрунтованість) тарифів для промислових підприємств і населення.

Намагання України визначити пріоритети розвитку вітчизняної енергетичної сфери зафіксовано в «Енергетичній стратегії України на період до 2030 року» [3], Постанові Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2006 року за №1572 «Про затвердження Програми диверсифікації джерел постачання нафти в Україну на період до 2015 року» [4]. У цих основоположних документах визначені шляхи зменшення енергетичної залежності України.

До головних напрямів енергетичної політики України з точки зору забезпечення енергетичної безпеки можна віднести:

- підвищення надійності та ефективності енергопостачання, забезпечення ефективного та сталого розвитку паливно-енергетичного комплексу;
- зменшення рівня енергетичної залежності країни шляхом збільшення видобутку (виробництва) і споживання власних енергоносіїв, диверсифікації зовнішніх і внутрішніх джерел енергопостачання, максимального залучення потенціалу енергозбереження;
- підвищення рівня безпеки населення від надзвичайних ситуацій техногенного характеру;

- підвищення рівня безпеки, стійкості та живучості енергетичних об'єктів з метою запобігання екологічним катастрофам та зменшення рівня техногенного впливу енергетичних об'єктів на довкілля;
- забезпечення входження України в енергетичні ринки Європи та світу;
- вдосконалення та розвиток сфери загального забезпечення та підтримки розвитку галузей ПЕК (нормативно-правова база, науково-технічне й інформаційне забезпечення й ін.).

Головними заходами щодо зниження рівня енергетичної залежності є:

- підвищення рівня власного виробництва ПЕР (за рахунок зростання обсягів їх видобутку, зменшення абсолютного рівня імпорту, ефективного та оптимального енергоспоживання);
- диверсифікація джерел зовнішнього постачання ПЕР (природний газ, нафта, ядерне паливо), забезпечивши не менш 3 джерел постачання по кожному виду енергоресурсів з 25 - 30% забезпеченням від загального обсягу;
- закріплення стратегічного положення України в міжнародній системі транспортування енергоносіїв та забезпечення гідної участі України у світових енергетичних ринках та в реалізації міжнародних енергетичних проектів;
- забезпечення внутрішньої енергетичної незалежності (запобігання монопольному становищу на внутрішніх ринках ПЕР, формування рівних конкурентних умов діяльності, створення державних стратегічних запасів ПЕР, вдосконалення нормативно-законодавчої бази, здійснення державного контролю).

Висновки

1. Стратегічні засади розвитку і підвищення ефективності експорту для умов України пов'язані, в першу чергу, з заходами науково-технічного напрямку, зі змінами в товарній і географічній структурі експорту, з його стимулюванням і з заходами інвестиційного характеру.

На даному етапі першочерговими заходами стратегії розвитку експортного потенціалу безперечно є: стабілізація сировинного експорту; відновлення обсягу традиційного машинобудівного експорту; реалізація переваг, втілених в унікальних високих технологіях; експорт озброєння; інвестиційне співробітництво.

2. Характерною особливістю зовнішньоекономічних зв'язків України в галузі експорту є його сировинна спрямованість. При цьому проблема України не в самому

експорті сировини, а в тому, що вона мало експортує промислових товарів і не адаптувалась до тих процесів “інтелектуалізації”, що мають місце у світовій торгівлі.

В Україні необхідно створити економічні та матеріально-технічні передумови для вирішення перспективних завдань, пов'язаних не тільки з товарною, але і з географічною диверсифікацією експорту на основі відповідних змін в структурі та матеріально-технічній базі виробництва, подальшого забезпечення процесу регіональної диверсифікації зовнішньої торгівлі з одночасною інтенсифікацією зовнішньоекономічної політики України щодо країн СНД, передусім Російської Федерації; освоєння нових ринків Азіатсько-Тихоокеанського та Південно-Американського регіонів (Китай і нові індустріальні країни Азії, країни Близького Сходу, Південно-Східної Азії, Латинської Америки), Африки тощо.

3. Розвиток експорту тісно пов'язаний з його стимулюванням. Для цього держава повинна використати як економічні заходи, так і адміністративні та організаційно-правові.

Найбільш ефективна підтримка експорту з боку держави могла би бути у сфері валютної і кредитної політики, політики страхування і надання гарантій, податкової і митної політики, політики підтримки вітчизняних виробників - експортерів.

Список використаних джерел

1. Електронний ресурс: www.wto.org
2. International Trade Statistics, 2011. World Trade Organization [Електронний ресурс]/ Режим доступу:
http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2011_e/its2011_e.pdf.
3. Енергетична стратегія України на період до 2030 року.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2006 року за №1572 «Про затвердження Програми диверсифікації джерел постачання нафти в Україну на період до 2015 року».
5. Щодо розвитку науково-технічного потенціалу промислового сектору України. Аналітична записка [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<http://www.niss.gov.ua/articles/677/>
6. Статистичний щорічник України за 2010 рік/ за ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 559 с.